

ղարսապատ, բաշխեցին յեկեղեցիս զընծայս
բերեալս ընդ ինքեանս ի Հռովմայ:

Եւ թագաւորն Տրդատ ոչ գաղարէր ուսանել հմ. 509, 43.
զսուրբ Գիրս ընդ նմին և զվարդապետութիւն 497, 40.
սրբոյն Գրիգորի: Եւ աղօթէր զի գնալ կարասցէ
ընդ ճանապարհն ճշմարտութեան: Եւ յղեաց
արս հինգ յընդարձակ գաւառս և երիս՝ ի փոքր
գաւառս, զի առ պետսն (գաւառաց կացեալ)
հսկիցեն ի վերայ պիտոյից եկեղեցեաց և կարգման
ի նոսա անհրաժեշտ պաշտօնէից: Եւ սուրբն
Գրիգոր իբրև գիտաց, եթէ արքայն Տրդատ
հոգայ զիրաց եկեղեցեաց, եղելոց ի Մեծն Հայաս-
տան, աներկմիտս եղև, եթէ հաստատեալ են
ի քրիստոնէական հաւատս, մեկուսացաւ յայրն
իւր և նստաւ անդ խաղաղութեամբ:

Ընդ այն ժամանակս ելին թուղթք թագա- 507, 4.
ւորին Կոստանտին կայսեր առ ամենայն եպիս-
կոպոսունս ժողովիլ ի քաղաքն Նիկիա: Սուրբն
Գրիգոր հանդերձ թագաւորաւն Տրդատաւ առա-
քեցին եպիսկոպոսունս և ընդ նոսա՝ զերանելին
Արիստակէս, զորդին Գրիգորի և գնացին նոքա
ի քաղաքն Նիկիա, ուր եղև ժողով մեծ ամենայն
եպիսկոպոսաց: Անդ սահմանեցին զհաւատս և
գրեցին կանոնս կաթողիկէ եկեղեցւոյ զօրու-
թեամբ Աստուծոյ սրբոյ, բարձրութիւն Որոյ ան-
բնին է: Անդ գտաւ նոյնպէս և թագաւորն Կոս-
տանտին, եղև խոստովանող հաւատոց, ընկալաւ
զբարեբանեալն զպսակ ի սուրբ ժողովոյն, եթող
զյիշատակ բարի՝ յերկրի, իսկ զերկնից արքա-
յութիւն ընկալան մարգիկ:

Երանելին Արիստակէս դարձաւ յետս հան- հմ. 507, 47.
դերձ գերազանց կանոնիւք եկեղեցւոյ և ուղիղ
հաւատովք, զորս ընկալաւ ի մեծէ ժողովոյն: Եւ
իբրև եհաս ի Հայաստան, տարաւ զնոսա առ

Թագաւորն և առ սուրբ արքեպիսկոպոսն Գրիգոր: Ծանոյց զայնս նոցա, իսկ նոքա պայծառացուցին և լուսաւորեցին ուղղութեամբ կանոնաց զեկեղեցի Աստուծոյ: Սուրբն [148] Գրիգոր պայծառացոյց լուսով նոցա (կանոնաց) զբոլոր Հայաստան: Նա և Թագաւորն պարապեալ էին ի մի գործ: Զամենայն աւուրս կենաց իւրոց փայլեցաւ նա պահօք և աղօթիւք և աղօթէր, զի զկնի իւր մնասցէ յիշատակ արգարութեան: Յառաջնմէ օրէ կենաց իւրոց ցվերջինն պահէր նա պահս քառասնական աւուրս, մինչև Քրիստոս ընկալաւ զնա [ողի] յայսմ՝ աշխարհէ, և նա հանգեաւ:

511, 8.

Գրեցի ես զայս ստուգիւ—է զի ես ինքն վկայ և ականատես եղէ, և է զի լուայ ի հաւատարիմ արանց: Զի և դուք ընկալլիք զմասն բարեաց նորին և կեցջիք ըստ փառաւորեալ գործոց նորա, առ ի Ժառանգել զաշխարհն ուրախարար վասն այնց, որք կեցին ըստ կամաց Քրիստոսի: Եւ Նմա, և Հօր Նորա, և Հոգւոյն սրբոյ փառք յաւիտեանս. Ամէն:

խոստալիելիօրէն հետեւում է, որ հայ գրականութեան մէջ ազգային հոսանքի երեւան գալուց առաջ տեղի է ունեցել յունական եկեղեցական զօրեղ ազդեցութիւն, որը, ընականաբար, կարող էր առաջ մղել կեոսարեական քարոզչի գործունէութիւնը: Յոյն եկեղեցական հոսանքը կարող էր տեղական քարոզչից, որ գործում էր բիւզանդական անմիջական ազդեցութեամբ սահմաններում մի որ և է տեղ, ստեղծել համահայկական լուսաւորչի տիպ, ղիտամբ չտեսնելու տալով սիրիական եկեղեցական ազդեցութիւնը: Հետեւանքին նայելով, յունական ազդեցութիւնը ոչ միայն ստեղծել է իսկապէս հարկաւոր տիպը, այլ և կարողացել է յաջողցնել որ ընդոր հայերը ճանաչեն նրան. այնպէս որ, ազգային ուղղութեամբ դրողներին մնում էր Ս. Գրիգորի, որպէս համահայկական լուսաւորչի, փառքը, որ իրանց ժամանակին արդէն հաստատած էր, առաւել ևս հռչակել:

Ս. Գրիգորի պատմութեան զարգացման առաջին շրջանից, երբ նրա քարոզչական գործունէութիւնը դեռ տեղական էր, ժամանակը չի պահել որ և է ժամանակակից մշակուած զրոյց: Չեմ վիճում, թէ դեռ կարող է այն էլ խնդիր լինել. եղե՞լ է արդեօք այգալիսի սկզբնական զրոյցի ձև, դրի առնուած է, թէ միայն բերանէ բերան էր խօսում: Առ այժմ կարելի է գուշակել, թէ սկզբում, այդ մի աւանդութիւն էր Կապադոկիայի յոյն եկեղեցու նահատակ քարոզչի գործունէութեան մասին լազիքի և Իմերեթիայի սահմանակից, արեւմտեան Հայաստանում, հռովմէական կայսերութեան մերձաւոր ազդեցութեան շրջանում: Բոլոր խմբագրութիւններն էլ պահպանել են թէ Գրիգոր լուսաւորիչը և անգամ նրա սերունդը կենդրոնացած էին Հայաստանի այդ մասում, իսկ մեր արաբական բնագիրը այդ կենդրոնացման մի մանրամասնութիւն կրկնում է երկրորդ անգամ (եր 139.—հայ թարգ. 73):

Կապադոկիական Կեոսարեայի եկեղեցու սան և այդ եկեղեցու կարգած մի նման տեղական քարոզչի համատարած ստեղծագործող դերի վերայ կարող էին ի հարկէ պնդել իրանք յոյները, իսկ հայերից նրանք՝ որոնք ընդհանրապէս յունական եկեղեցականութեան կուսակիցներն էին և խմբուած էին ամենից առաջ, ընականաբար, բիւզանդական կայսերութեան կազմի մէջ գտնւող հայ գաւառներում և ընտելացած էին յունական կուլտուրային անմիջապէս: Այսպիսի յունա-հայկական միջավայրը կարող էր տեղական քարոզչական գործը ընդհանրացնելու առաջին փորձը տալ: Հայ կաթողիկոսները և թաղաւորները ցուցակում, որ թարգմանել է, անկասկած է. դարի դրող եղնիկ քահանան,

ասուած է, որ «Գրիգորի գործերի կարգը նորոգեց մի երանելի տարօնեցի մարդ, որի անունն էր Մասրոպ»¹. ուրեմն հայ գրերի յայտնի գտնողը: Զաւիադանց հետաքրքիր է, որ նոյն ինքն հայ աւանդութեամբ էլ Մեսրոպին է վերագրում յունական քարոզիչ Գրիգորի մասին զրոյցի առաջին մշակութիւնը (նորոգութիւնը): Ըստ այսմ, ինչպէս հայ տառերի դիւտը, իսկապէս՝ սիրիական ծագումն ունեցող հին հայկական գրերի՝ յունական ձեւերով կատարելագործելը, ինչպէս Ս. Գրքի առաջին թարգմանութիւնը, իսկապէս՝ նրա սիրիական հայ հին թարգմանութեան յունարէն ընագրի համեմատ որբագրելը, այսպէս և Ս. Գրիգոր լուսաւորչի գործերի առաջին ընդարձակ խմբագրութիւնը պատկանում է, անհասկած, յունասէր գրողներին, ըստ աւանդութեան, Մեսրոպին և նրա աշխատակիցների խմբին, գլուխ ունենալով Սահակին (Պարթև): Գուցէ այստեղ նոյն Մեսրոպ անունը և նրա մի քանի գործակիցների անունները իսկական տեղից տեղափոխուած են. բայց հիմք չկայ կասկածելու, թէ սահմանափակ շրջանի նահատակ քարոզիչ Ս. Գրիգորի մասին տեղական զրոյցի առաջին անգամ մշակութիւնը, և ամբողջ ժողովրդի, կամ լուս ևս ամբողջ ժողովուրդների, այսինքն հայերի և վրացիների քրիստոնեայ դառնալու պատմութեան վերածելը պատկանում է հին հայ-յունասէրներին, որոնք ապրում էին քաղկեդոնականներից առաջ: Եթէ այդ խմբագրութիւնը աւելի յետոյ, քաղկեդոնական ծագումն ունենար, ինձ թւում է, գծուար կըլինէր բացատրել հայ ազգային, անսլայման հակաքաղկեդոնական եկեղեցու ծոցում՝ Ս. Գրիգորի գոյութիւնը, մանաւանդ նրա ընդարձակ հռչակը և նրա համազգային պաշտամունքը Հայաստանում: Թէ Ս. Գրիգորի մասին զրոյցի հնագոյն մշակութիւնը պատկանում է, հաւանօրէն, Մեսրոպին, յամենայն դէպս, Եզնիկի մատնանիշ արած հելլենասէրների շրջանի գրողին, առ այս ցուցմունք կայ Ղազար Փարպեցու յայտնի նամակում էլ: Մերկացնելով սիրիական կուսակցութեան պատկանող հայ հոգեւորականութեան կատաղի յարձակումները իւր համախոհներին վերայ, այս, ոչ պակաս կըքոտ հելլենասէրը հաւաստիացնում է (եր. 438), որ այդ բոլորը տեղի է ունեցել իւր ժամանակով և ինքն ահանատես է եղել, և շարունակում է. «Իսկ զյառաջագոյն գրելոց» սուրբ արանցն, զորս

1. Ն. Գ. Ադոնցի պատճենին համեմատ «կարգը գործոց Գրիգորի նորոգեալ արամբ միով երանելեաւ Տարաւնացւոյ (sic) որում անուն Մասրոպ (sic) ճանաչէր»: